

Юлія Колядич, Людмила Мельник
(м. Вінниця)

УДК 81'42

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено явищу інтертекстуальності як однієї з найбільш помітних ознак постмодерністського тексту, що визначається як вкраплення в текст інших текстів у вигляді цитат, алюзій та ремінісценцій. Характер її відтворення в перекладі зазнає впливу таких визначальних рис поетики, як гра та іронія. З урахуванням цього сформульовано принципи перекладу інтертекстуальних одиниць у постмодерністському творі. З'ясовано, що прийом очуження інтертекстуальних одиниць полягає в дослівному їх перекладі та супроводженні коментарем.

Ключові слова: *інтертекстуальність, цитата, постмодернізм, переклад, текст-джерело, цитатні імена, цитати з національних літератур, фольклорні цитати.*

Як відомо, теорія інтертекстуальності займається традиційною проблематикою, називаючи по-новому всім раніше відомі речі. Проте останні дослідження свідчать про актуальність цієї теми, а також про нові аспекти в її дослідженні. Теорія інтертекстуальності наголошує на своїй відмінності від теорії джерел, тобто кардинально відмежовується від традиційної компаративістики. На відміну від них, її цікавить не те, звідки почерпнуті ті чи ті елементи твору, а яке місце вони посідають у новій структурі. З погляду теорії інтертекстуальності, літературний процес постає як постійне творення, комбінування нових текстів з елементів уже наявних текстів. Інтертекстуальність набуває конкретного втілення в різноманітних видах і формах міжтекстової взаємодії, специфіка яких визначається функціонально-стилістичною належністю текстів, а також їхніми типологічними особливостями в межах однієї сфери комунікації.

Тенденція сучасної лінгвістики до проведення комплексних досліджень зумовлює величезну зацікавленість до інтертекстуальних досліджень. Існуючи як універсальна текстова категорія та водночас основний принцип сучасної культури постмодернізму, інтертекстуальність при цьому все ще не вповні вивчена вченими. Тривають і досі дискусії навколо теорії інтертекстуальності, форм міжтекстуальних відношень та масштабності.

Метою цієї статті є узагальнення основних підходів до розуміння терміна «інтертекстуальність», виявлення й обґрунтування оптимальних перекладацьких рішень, які зумовлені специфікою постмодерністських художніх текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи лінгвістичних досліджень інтертекстуальності були закладені працями представників постструктуралістської школи Ю. Крістевою і Р. Бартом та семіотичної школи М. Риффатером і Дж. Калером. Підґрунтям для перекладознавчого аналізу інтертекстуальних одиниць, які мають характер реалій (фольклорних цитат, цитат із тоталітарної мови радянського періоду), є концепція перекладу національних слів-реалій Р. Зорівчак, С. Влахова, С. Флоріна. Аналіз способів перекладу цитатних імен базується на дослідженнях В. Виноградова, А. Гудманяна, О. Смирнова, С. Влахова, С. Флоріна та ін.

Виклад основного матеріалу. Існує багато визначень поняття інтертекстуальності. Як зазначає Ю. Крістева у книзі «Semeiotike», «інтертекстуальність – це транспозиція однієї чи декількох знакових систем в іншу знакову систему». Звідси випливає, що кожен текст є інтертекстом, адже людина – істота суспільна, тобто її думки є збірною системою поглядів, притаманних конкретній епосі. Жодна думка не приходить нізвідки, немає ізоляції ідей, думок. Вони завжди випливають із колективного, підтримуючи чи полемізуючи з ідеями свого часу. За Наталі П'єге-Гро, інтертекстуальність – «це проста і навіть банальна констатація того факту, що будь-який текст перебуває в оточенні багатьох творів, які йому передують, і, відповідно, літератури неможливо позбутись» [7, с. 48]. Текст – «це комбінаторика, місце постійного взаємообміну між множиною фрагментів, які письмо знову і знову піддає перерозподіленню; новий текст створюється з попередніх текстів, які руйнуються, відкидаються, відроджуються».

Т. Єщенко стверджує, що інтертекстуальність – текстова категорія, що полягає у властивості словесного витвору відновлювати чуже мовлення у формі цитувань, алюзій, ремінісценцій тощо [4]. Інтертекстуальність, тобто вкраплення в текст інших текстів у вигляді цитат, алюзій, ремінісценцій, є найвиразнішою ознакою постмодернізму, невідтворення якої в перекладі порушує постмодерністську поетику.

За комунікативного підходу інтертекстуальність можна розуміти як дискурсивну категорію, що вказує на рекурсивний та прокурсивний зв'язки тексту з культурою, що реалізується у вигляді включення в текст різних мовних засобів, які є культурно значущими, а з погляду лінгвосеміотики – як «нероздільний сигнал у знаковому просторі культури» (Ю. Лотман), який при посиланні на нього в іншому тексті розвиває закладену в нього попередньо семіотичну ситуацію в тому тексті, у який він уводиться [6].

Інтертекстуальність тексту зумовлена, по-перше, його знаковою природою та існуванням у системі аналогічних знаків і водночас його антиреференційністю. Останню варто розуміти в тому сенсі, що текст як позначення перебуває в набагато тісніших відносинах з іншими позначеннями, ніж із відповідним позначеним, та створює навколо себе інтертекстуальний простір і існує як точка перетину багатьох міжтекстових зв'язків. Текст, що розглядається як знак, більше не повинен вважатися контейнером ізольованого смислу, зараз це вузол потенційно нескінченної мережі міжтекстових відносин, системна відносна одиниця, для розуміння якої треба під'єднатися до широкої мережі відношень подібності та відмінності, котра становить мовну синхронію [1].

Домінантою відтворення інтертекстуальних одиниць у перекладі є передача смислової напруги між «своїм» і «чужим» словом, сплетіння яких створює ігрове поле постмодерністського тексту, забезпечення впізнаваності «чужого» слова як «чужого» на цільовому інтертекстуальному полі, що призводить до виникнення в читача перекладу асоціативних вібрацій і є основою для «генерування» смислів.

Постмодерністський текст розглядають як багатомірний простір, складений із цитат, що відсилають до багатьох культурних джерел. Наголошують на ролі читача як співавтора, рівноправного партнера, для якого розкодування постмодерністського тексту перетворюється на гру з літературою. Ця гра не зводиться до безкінечного пошуку джерел цитат, а функціонує в просторі перегуку цих цитат, які, актуалізуючи свої джерела, пробуджують генетичну пам'ять твору і породжують множинність інтерпретацій.

Багатозначність постмодерністського тексту створює велику проблему для перекладу, оскільки дає підстави для безкінечної множинності перекладацьких інтерпретацій. Тому

виникає потреба напрацювання критеріїв орієнтації для перекладача в постмодерністській інтерпретаційній сваволі. Це завдання вирішуємо з позицій інтерпретативної теорії перекладу, яка вмотивовує свободу перекладача й розглядає процес перекладу як такий, що спирається на розумові процеси інтерпретації тексту.

На сучасному етапі вивчення інтертекстуальності розрізняють як вузьке, так і широке її тлумачення, відтак різняться й класифікації інтертекстуальних елементів.

Широке застосування теорії інтертекстуальності різними філологічними дисциплінами й відмінними методами гуманітарного аналізу спричинило розмитість основних понять, що функціонують як мовні механізми інтертекстуальності (цитати, ремінісценції, алюзії), а також понять, що з ними корелюють (чуже слово, прецедентний текст). У своїй праці, керуючись принципом доцільності застосування цих термінів як інструментарію перекладознавства, Л. Грек зробила спробу їх уніфікувати.

Дослідниця розглядає цитату як основну структурну одиницю інтертекстуальності, за якою закріплює статус родового поняття. У такому розумінні цитата вміщує власне *цитату* – точне відтворення будь-якого фрагмента чужого тексту, *алюзію* – натяк на історичну подію, побутовий або літературний факт, що мають бути відомими читачеві, та *ремінісценцію* – небуквальне відтворення, несвідоме або свідоме, чужих структур, слів, що наводять на спогад про інший твір. Отже, цитата виступає синонімічним поняттям до поняття «чуже слово» і є мовним механізмом апеляції до корпусу прецедентних текстів, які, як і А. Кремнева, розуміємо як набір текстових структур, що зберігаються в довгочасній пам'яті письменника та/або читача і використовуються ними для породження та інтерпретації нових смислів [5].

Питання відтворення інтертекстуальності в перекладі найбільш повно розглянуте в роботах П. Торопа і Г. Денисової. Модель передачі інтертекстуальних елементів П. Торопа має високотеоретичний характер і навряд чи може бути плідотно використана на практиці. Концепція Г. Денисової має більшу практичну спрямованість і передбачає комплексний аналіз функціонування інтертекстуальних зв'язків у перекладі, проте широке розуміння дослідницею інтертекстуальності, яка включає власне інтертекстуальність, що створює конструкції «текст у тексті», паратекстуальність, метатекстуальність, гіпертекстуальність та архітекстуальність, дозволяє лише окреслити перекладацькі підходи і зробити узагальнені висновки.

Приєм очуження щодо інтертекстуальних одиниць полягає в дослівному перекладі інтертекстуальної одиниці та супроводженні її коментарем. Зокрема, у «Перверзії» Ю. Андруховича М. Найдан відтворює лексичний матеріал Шевченкової цитати і вказує її джерело. Порівн.: *Я свою п'ю, а не кров людськую, – процитував у відповідь Перфецький, можливо, й не зовсім доречно. – «But not human blood,» Perfetsky quoted in answer, perhaps not entirely appropriately.* (Коментар перекладача: «From Shevchenko's poem «The Dream») [3].

З урахуванням перекладацьких підходів цитати з національних літератур доцільно згрупувати в такий спосіб: 1) цитати із творчості «сильних,» або «хрестоматійних», авторів; 2) цитати із творчості менш знаних авторів.

Цитати із творчості «сильних» авторів розраховані на масового читача і спрацьовують як «готові блоки», які миттєво впізнають.

Цитати із творчості менш знаних авторів спрямовані на «втаємниченого» читача, читача-поціновувача, потребують більших зусиль у їхньому розшифруванні, але й дарують більшу «радість відкриття».

Перекладацькі підходи мають враховувати це розрізнення. Проте на практиці чіткої перекладацької позиції стосовно передачі цитат із національних літератур не спостерігається. Цитати здебільшого передають способом точного відтворення лексичного матеріалу, що може супроводжуватися поясненням у коментарі джерела цитати та інколи – її художнього навантаження, зокрема: *Від брудної, каламутної води пливе між ногами, спалахують блискавки, благодатна пора наступає, гримить* – *The ground beneath their feet flows with muddy water, lightning flashes, blessed times are coming, there's thunder* (Коментар: *The last two phrases are a quote from Ivan Franko's well-known poem «Гримит»: «Thunder! A blessed time is approaching. The poet speaks metaphorically about a revolution»*).

Утім, під час перекладу постмодерністського тексту спосіб точного відтворення лексичного матеріалу, як з наданням коментаря, так і без нього, має значні недоліки. Лише точне відтворення лексичного матеріалу цитати, укоріненої в національну культуру, часто не сприймається читачем перекладу як цитування, відповідно, не відбувається смислосбудування, що базується на зіставленні цитати із текстом-джерелом. Супровід цитати коментарем заохочує читача до інтерпретаційних зусиль та до співтворчості, але крізь призму постмодерністської поетики коментар постає як штучний спосіб активізації читачів, що руйнує «радість впізнавання», або «відкриття» тексту оригіналу, даровану читачам, – одну з головних приваб постмодерністського тексту [2].

З огляду на такі застереження в набагато вигіднішому світлі постає теорія пошуку функціональних відповідників цитат у культурі-реципієнті. Одним зі шляхів пошуку таких відповідників може бути застосування теорії архетипів та національного позасвідомого, в основі якої лежить віднайдення спільних думок у двох художніх системах, які можуть підняти переклад до рівня світового позасвідомого. Можливості практичної реалізації цієї гіпотези простежені на прикладі Шевченкових цитат у романі Ю. Андруховича «Московіада», у якому вони не є хаотично вкрапленими, а послідовно розвивають мікротему «Україна – Російська імперія», а ширше – «дім» – «чужина», і розглядаються в рамках архетипної моделі подорожі. Отже, найбільш придатним варіантом їхнього перекладу міг би бути пошук функціонально аналогічних цитат у царині культури реципієнта, які б сприймалися читачем перекладу як складові архетипної моделі подорожі.

Спосіб точного відтворення лексичного складу цитати без надання коментаря може вважатися придатним при передачі цитат із творчості сучасних письменників авторів. Зокрема, Ю. Андрухович маркує такі цитати неточною атрибуцією «як сказав поет». Тому сам факт маркування доносить до читача перекладу інформацію про цитатний статус інтертекстуального елемента, а розмитість атрибуції заохочує читача перекладу в намірі ідентифікувати джерело цитати і водночас не обмежує розгортання його асоціативних пошуків [2].

Складність перекладу фольклорних цитат спричинена їхнім глибоким укорінням у національну культуру, здатністю викликати широке коло асоціацій, пов'язаних зі складеним у цій культурі уявленням про національний фольклор з усією його образністю та символікою. Постмодерністський текст використовує сакральний статус фольклору і забарвлює його іронічною тональністю шляхом вкраплення фольклорних цитат у занижений контекст.

Порівняльний аналіз засвідчує, що найкраще відтворювати фольклорні цитати за допомогою поетичних кліше. Такий спосіб сприяє виникненню асоціацій у цільового читача, а також свідчить про високий статус цитати, що часто контрастує зі зниженим контекстом.

Прислів'я перекладають здебільшого за допомогою точного відтворення лексичного складу, але це не зменшує їхньої експресивності в перекладі, зате вказує на належність до іншого культурного простору.

Висновки. Отже, інтертекстуальність є однією з найбільш помітних властивостей постмодерністського твору, невідтворення якої в перекладі порушує постмодерністську поетику. Постмодерністська інтертекстуальність існує в просторі тотальної гри та іронії, які впливають на формулювання принципів перекладу інтертекстуальних одиниць постмодерністського твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Київ : Академія, 2004. – 344 с.
2. Грек Л. В. Інтертекстуальність роману Дж. Джойса «Улісс» як перекладознавча проблема / Л. В. Грек // Мандрівець: Видання Національного університету «Києво-Могилянська академія». – 2002. – № 6 (41). – С. 29–32.
3. Грек Л. В. Передача цитат з творів Тараса Шевченка в перекладі роману Ю. Андруховича «Московіада» / Л. В. Грек // Мова і культура. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 7. – Т. 8. – С. 157–164.
4. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / Т. А. Єщенко. – Київ : ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – Київ : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
6. Лотман Ю. М. Текст как семиотическая проблема: Статьи по семиотике и топологии культуры [Електронний ресурс] / Ю. М. Лотман. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/14.php
7. Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности / Пьеге-Гро Натали / Пер. с фр.; общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – Москва : Издательство ЛКИ, 2008. – 240 с.

Колядич Ю., Мельник Л. Интертекстуальность: теоретический аспект

Статья посвящена интертекстуальности как одного из наиболее заметных признаков постмодернистского текста, который определяется как вкрапления в текст других текстов в виде цитат, аллюзий и реминисценций. Характер ее воспроизведения в переводе испытывает влияние таких определяющих черт поэтики, как игра и ирония. С учетом этого сформулированы принципы перевода интертекстуальных единиц в постмодернистском произведении. Так прием очуждения интертекстуальных единиц заключается в дословном их переводе и сопровождении комментарием.

Ключевые слова: интертекстуальность, цитата, постмодернизм, текст-источник, цитатные имена, цитаты из национальных литератур, фольклорные цитаты.

Abstract

Koliadych Yu., Melnyk L. Intertextuality as the problem of translation.

The article is devoted to the phenomenon of intertextuality as the interaction between texts, which occurs within a separate one. Intertextuality is defined as interspersing a text with other texts in the form of quotations, allusions and reminiscences. In the comparative studies of the last decades of the twentieth century, the concept of intertextuality has been spread and introduced by the French researcher Y. Kristeva in the book "Semiotike. Research on Semanalysis" (1969). The author of this work gives a generalization nontextual: every text is intertext; the remaining 72 texts

are present in it at different levels in more or less familiar forms: the texts of the previous culture and texts of today's culture. Each text is a new part of old citations. According to T. Denisova, intertextuality cannot be reduced only to the problem of sources and influences, because it is common ground in the unknown formulas, influences, the origin of which can be found at the level of unconscious or automatic citations that are submitted without the quotes. Therefore, discussions around intertextualism still continue in relation with the diversity of sizes, shapes and functions the inclusion of other voices, the extent of which can range from reminiscences, allusions and quotations to enable large texts.

The purpose of this article is the generalization of the main approaches to understanding the notion of intertextuality, identification and justification of optimal translation approaches, due to the specifics of postmodern artistic texts.

It has been proved that as far as intertextuality is one of the significant traits of postmodernism, the character of its rendering in translation depends on such considerable features of postmodernist poetics as play and irony. With reference to this fact, the principles of translation of intertextual units in the postmodernist literary work have been formulated.

Thus, the acceptance of alienation in relation to intertextual units consists in the literal translation of the intertextual unit and the accompaniment of its commentary. According to the translation approaches, it is necessary to group the quotes from the national literatures in the following way: quotes from the works of textbooks and quotations from the works of less well-known authors. Postmodernists' text shows that the most appropriate way of reproducing folk quotations is to convey them using poetic cliché. This way contributes to the emergence of association with the target reader, and also indicates a high quotation status that contrasts with the reduced text.

Key words: intertextuality, quotation, postmodernism, translation, source-text, quotation names, quotations from national literatures, folklore quotations.

References

1. Batsevych F. S. Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky / F. S. Batsevych. – Kyiv : Akademiia, 2004. – 344 s.
2. Hrek L. V. Intertekstualnist romanu Dzh. Dzhoisya «Uliss» yak perekladoznavcha problema // Mandrivets: Vydannia Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia». – 2002. – № 6 (41). – S. 29–32.
3. Hrek L. V. Peredacha tsytat z tvoriv Tarasa Shevchenka v perekladi romanu Yu. Andrukhovycha «Moskoviada» // Mova i kultura. Naukove vydannia. – Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2004. – Vyp. 7. – T.8. – S. 157–164.
4. Ieshchenko T. A. Linhvistychnyi analiz tekstu : navch. posib. / T. A. Yeshchenko. – Kyiv : VTs «Akademiia», 2009. – 264 s.
5. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk / R. T. Hrom'iak, Yu. I. Kovaliv ta in. – Kyiv : VTs «Akademiia», 1997. – 752 s.
6. Lotman Yu. M. Tekst kak semyotycheskaia problema: Staty po semyotyke y topolohy y kulturu [Elektronnyi resurs] / Yu. M. Lotman. – Rezhym dostupu: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/14.php
7. Pehe-Hro Nataly. Vvedeniye v teoriyu yntertekstualnosti /Per. s fr. / Obshch. red. y vstup. st. H. K. Kosyikova. – Moskva : Yzdatelstvo LKY, 2008. – 240 s.